“YOSIN” SURASIDAGI QIROAT IXTILOFLARINING FONETIK VA GRAMMATIK TAHLILI

Yangi Asr Universiteti
Mumtoz sharq filologiyasi kafedrasi o‘qituvchisi
Rustamov Xumoyunmirzo Farxodbek o‘g‘li
khumoyunmirzorustamov@gmail.com
+998990907808

Annotatsiya. Maqolada “Yosin” surasida yetti qiroat doirasida qayd etilgan 21 ixtilof fonetik, morfologik va sintaktik mezonlar asosida guruhlanadi. “Tanzil” so‘zining raf va nasbda o‘qilishi, “sadd/sudd”, “fa‘azzazna/fa‘azazna”, “va-l-qamara/va-l-qamaru”, birlik-ko‘plik almashinuvi, fe’l shakllari va yoyi izofa bilan bog‘liq variantlar manbalardagi izohlar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Yosin, qiroat, Hafs, Nofe’, Varsh, Osim, ixtilof, raf, nasb, fonetika, morfologiya.

Аннотация. В статье систематизируются 21 разночтение в суре «Ясин», отраженные в представленных материалах. Варианты анализируются по фонетическим, морфологическим и синтаксическим признакам.

Ключевые слова: Ясин, кираат, Хафс, Варш, Нафи, Асим, разночтение, грамматика.

Abstract. This article classifies twenty-one recorded reading differences in Surah Yasin according to phonetic, morphological and syntactic features, using only the supplied course papers.

Keywords: Yasin, qira’at, Hafs, Warsh, Nafi, Asim, variant reading, grammar, phonetics.

KIRISH

“Yosin” surasi kurs ishlarida qiroat ixtiloflarini amaliy misollar bilan ko‘rsatish uchun tanlangan asosiy matn hisoblanadi. Manbalardan birida surada yetti qiroat doirasida umumiy hisobda 21 ta ixtilof qayd etilgani aniq ko‘rsatiladi. Ushbu ixtiloflar bir xil turga mansub emas: ayrimlari harakatga, ayrimlari harfning tashdid yoki taxfifiga, ayrimlari birlik va ko‘plik shakliga, ayrimlari esa grammatik boshqaruvga taalluqlidir. (Ibn Mujohid, Kitab as-Sab’a fi-l-qiroat)

Qiroat ixtilofini tilshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilishda ikki jihatni ajratish zarur. Birinchisi, lafziy farqning aynan qaysi fonetik yoki morfologik hodisa bilan bog‘liqligi. Ikkinchisi, o‘qish variantining nahviy izohi. Masalan, “tanzil” kalimasining raf yoki nasbda o‘qilishi oddiy harakat almashinuvi emas; manbada raf holati mahzuf mubtadoning xabari, nasb holati esa masdar yoki fe’l bilan bog‘langan sintaktik tahlil orqali izohlanadi.

Maqolaning vazifasi kurs ishlaridagi 21 ixtilofni ketma-ket ko‘chirishdan ko‘ra, ularni ilmiy kategoriyalarga ajratib, qiroat va arab tili grammatikasi o‘rtasidagi aloqani ochib berishdir. Bunda faqat taqdim etilgan fayllardagi o‘qish variantlari va ularning izohlaridan foydalaniladi.

1–4-IXTILOFLAR: HARAKAT, IMOLA VA TASHDID

Birinchi ixtilof “يس” hurufiga taalluqli. Manbada Ibn Kasir, Nofe’, Abu Amr, Ibn Omir va Hafs an Osim rivoyatida nun tovushining zohir qilinishi, Hamza va Kisoiyda esa imolaga yaqin o‘qish xususiyati qayd etiladi. Bu misol qiroat ixtilofining ba’zan bir so‘zning lug‘aviy shakliga emas, balki uning fonetik ijrosiga taalluqli bo‘lishini ko‘rsatadi.

Ikkinchi ixtilof “تنزيل العزيز الرحيم” birikmasidagi “tanzil” so‘zining raf va nasbda o‘qilishidir. Manbada Ibn Kasir, Nofe’, Abu Amr va Osimdan Abu Bakr rivoyatida raf, Ibn Omir, Hamza, Kisoiy va Hafs an Osimda nasb qayd etiladi. Raf holatida “tanzil” mahzuf mubtadoning xabari deb izohlanadi; nasb holatida esa masdar sifatidagi bog‘lanish ko‘rsatiladi. (An-Nasafiy, Madarik at-tanzil va haqoiq at-ta’vil, 95-b.)

Uchinchi ixtilof “سدا” kalimasidagi sin harakatiga doir: ayrim qiroatlarda fatha, boshqalarida damma bilan o‘qiladi. To‘rtinchi ixtilof “فعززنا” fe’lida zay harfining tashdidli yoki tashdidsiz kelishidir. Abu Bakr an Osim rivoyatida yengil, Hafs an Osim va qolgan mashhur qiroatlarda tashdid bilan o‘qish qayd etiladi. Bu ikki misol fonologik va morfologik qurilish birgalikda qiroat variantini yuzaga keltirishini ko‘rsatadi.

5–7-IXTILOFLAR: HAMZA, HAZF VA I‘ROB

Beshinchi ixtilof “أئن ذكرتم / أين ذكرتم” shakllarida namoyon bo‘ladi. Manbada ayrim imomlar ikki hamza bilan, ayrimlari hamzadan keyin ya bilan o‘qishi ko‘rsatiladi. Bu

o‘rinda istifhom hamzasi va shart tuzilmasi bilan bog‘liq izoh berilib, qiroatdagi fonetik farq sintaktik talqindan ajralmasligi namoyon qilinadi.

Oltinchi ixtilof “وما عملته أيديهم” birikmasidagi “ha” zamirining isbot yoki hazf qilinishidir. Ibn Kasir, Nofe’, Abu Amr, Ibn Omir va Hafs an Osimda zamir saqlanishi, Abu Bakr an Osim, Hamza va Kisoiyda esa hazf qilinishi qayd etiladi. Bu holat qiroat ixtilofining pronominal shakllarga ham tegishli bo‘lishini ko‘rsatadi.

Yettinchi ixtilof “والقمر” so‘zining raf yoki nasbda o‘qilishidir. Ibn Kasir, Nofe’ va Abu Amr raf bilan, Osim, Ibn Omir, Hamza va Kisoiy nasb bilan o‘qishi keltiriladi. Manbada nasb “qaddarnahu” fe’li orqali izohlanadigan maf’ul tuzilmasi bilan, raf esa mubtado-xabar qurilishi bilan asoslanadi. Bu misol qiroat ilmi bilan nahv o‘rtasidagi bevosita aloqaning eng ravshan ko‘rinishlaridan biridir. (Al-Mahalliy va as-Suyutiy, Tafsir al-Jalalayn, 442-b.)

8–11-IXTILOFLAR: SON, FE’L TALAFFUZI VA SINIQ KO‘PLIK

Sakkizinchi ixtilof “ذريتهم / ذرياتهم” shakllarida birlik va ko‘plik o‘rtasidagi farqdir. Nofe’ va Ibn Omirda ko‘plik, Ibn Kasir, Osim, Abu Amr, Hamza va Kisoiyda birlik shakli keltiriladi. Bu o‘qishlar so‘zning leksik negizini o‘zgartirmagan holda grammatik son kategoriyasiga taalluqli farqni namoyon qiladi.

To‘qqizinchi ixtilof “وهم يخصمون” fe’lining bir necha talaffuz variantiga ega bo‘lishidir. Manbada ya va xo harakatlarining fatha, kasra yoki sukun bilan kelishi, sodning tashdidli yoki tashdidsiz talaffuzi qiroat imomlari bo‘yicha farqlanishi qayd etiladi. Varsh an Nofe’ rivoyatida ya va xo fatha, sod esa tashdid bilan o‘qilishi ko‘rsatiladi. Bu o‘rin bitta fe’l doirasida bir nechta fonetik qatlam mavjudligini ko‘rsatadi.

O‘ninchi ixtilof “في شغل فاكهون” birikmasidagi g‘ayn harakatiga tegishli: ayrim qiroatlarda sukun, boshqalarida damma. O‘n birinchi ixtilof “في ظلال على الأرائك” o‘rnida kasra yoki damma bilan bog‘langan shakllardir. Manba bu farqni ikki xil siniq ko‘plik shaklining qo‘llanishi bilan izohlaydi. Demak, qiroat ixtilofi arab tilidagi ko‘plik tizimining tarixiy variantlarini ham aks ettiradi.

12–15-IXTILOFLAR: HARAKAT, JAMLASH VA FE’L YASALISHI

O‘n ikkinchi ixtilof “وأن اعبدوني” birikmasidagi nun harakatidir. Ibn Kasir, Nofe’, Ibn Omir va Kisoiyda damma, Abu Amr, Osim va Hamzada kasra qayd etiladi. Bu kabi farqlar tajvidiy eshitilish bilan birga nahviy bog‘lanishga ham ta’sir etuvchi nozik xususiyat sifatida ko‘riladi.

O‘n uchinchi ixtilof “جبلا” kalimasining bir necha shaklda o‘qilishidir. Manbada ba va jim harakatlari, lamning tashdidli yoki tashdidsiz talaffuzi imomlar bo‘yicha farqlanishi ko‘rsatiladi va bu holat ham siniq ko‘plik shakllari bilan bog‘lanadi. O‘n to‘rtinchi ixtilof “مكانتهم / مكاناتهم” shakllarida birlik va ko‘plik o‘rtasidagi

almashinuvdir: Abu Bakr an Osimda ko‘plik, Hafs va boshqa qiroatlarda birlik keltiriladi.

O‘n beshinchi ixtilof “تنكسه” fe’lida kafning tashdidli yoki tashdidsiz kelishi va nunlarning harakatiga tegishlidir. Osim va Hamza rivoyatlarida “at-tankis” masdariga nisbat berilgan kuchaytirilgan shakl, boshqalarda esa sodda “nakasa” fe’liga bog‘langan o‘qish keltiriladi. Bu misol qiroatdagi farq fe’l yasalishining morfologik talqiniga ham borib taqalishini ko‘rsatadi. (An-Nasafiy, Madarik at-tanzil va haqoiq at-ta’vil, 95-b.)

16–18-IXTILOFLAR: SHAXS, MAQSAD VA FE’LNING I‘ROBI

O‘n oltinchi ixtilof “أفلا يعقلون / أفلا تعقلون” shakllarida uchinchi va ikkinchi shaxs o‘rtasidagi farq bilan bog‘langan. Nofe’ “ta” bilan, boshqa ko‘pchilik imomlar “ya” bilan o‘qishi qayd etiladi. Bunda murojaat shaklining o‘zgarishi qiroatning grammatik shaxs kategoriyasiga bevosita taalluqli ekanini ko‘rsatadi.

O‘n yettinchi ixtilof “لينذر من كان حيا / لتنذر من كان حيا” shakllaridir. Manbada Nofe’ va Ibn Omirda “ta” bilan, Ibn Kasir, Abu Amr, Osim, Hamza va Kisoiyda “ya” bilan o‘qish keltiriladi. Bu o‘rin fe’lning subyekti va murojaat yo‘nalishini aniqlashda qiroatning grammatik ahamiyatini ko‘rsatadi.

O‘n sakkizinchi ixtilof “كن فيكون” birikmasidagi “yakun/fayakun” fe’lining raf va nasb holatidir. Ibn Omirda nasb, qolganlarda raf qayd qilinadi. Manbada nasb “yaqulu” fe’liga atf bilan, raf esa taqdiriy “fa-huwa yakunu” jumlasining mubtado-xabar tuzilishi bilan izohlanadi. Shunday qilib, bitta harakatning farqi orqasida ikki xil sintaktik tahlil turadi. (An-Nasafiy, Madarik at-tanzil va haqoiq at-ta’vil, 95-b.)

19–21-IXTILOFLAR VA YOYI IZOFA

Kurs ishida 21 ixtilofning yakuniy qismi “al-ya’at al-idofiyya” – izofa yoylari bilan bog‘liq uch o‘ringa ajratiladi. Birinchi misol “وما لي لا أعبد” bo‘lib, Hamza va Ibn Omirda yoyning sukunli, qolganlarda fathali o‘qilishi qayd etiladi. Ikkinchi va uchinchi misollar “إني إذا لفي” hamda “إني آمنت” birikmalaridir.

Manbada Nofe’ va Abu Amr ikkala o‘rinda ham fatha bilan o‘qishi, Ibn Kasirda bir o‘rinda sukun va ikkinchisida fatha, Kisoiy, Osim va Ibn Omirda esa ikkala o‘rinda ham sukunli shakl qayd etiladi. Ushbu misollar qiroatning faqat asosiy leksik birliklarga emas, balki mutakallim yosi singari yordamchi morfemalarga ham taalluqli ekanini ko‘rsatadi.

Yoyi izofa bilan bog‘liq farqlar tilovatning ravonligi, vasl holati va fonetik uyg‘unlik bilan bog‘liq ko‘rinadi. Kurs ishlarida bularning barchasi sanad orqali kelgan qiroat xususiyati sifatida beriladi. Shuning uchun ularni arab tilining zamonaviy talaffuzidagi erkin variantlar bilan tenglashtirish to‘g‘ri bo‘lmaydi; har bir shakl muayyan qiroat imomi va roviyga nisbat qilinadi.

IXTILOFLARNING TILSHUNOSLIK BO‘YICHA TASNIFI

Yosin surasidagi qayd etilgan farqlarni tahlil qilib, ularni shartli ravishda to‘rt guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruh – sof fonetik hodisalar: imola, harakatning fatha-damma-kasra shakllari, tashdid va taxfif. Ikkinchi guruh – morfologik hodisalar: birlik-ko‘plik, fe’l yasash shakli, zamirning isbot yoki hazfi. Uchinchi guruh – sintaktik hodisalar: raf va nasbning mubtado-xabar, maf’ul yoki atf orqali izohlanishi. To‘rtinchi guruh – morfofonetik hodisalar: yoyi izofa, hamza-ya almashinuvi va shaxs ko‘rsatkichlari.

Bunday tasnif qiroat ilmini arab tili grammatikasidan ajratib bo‘lmasligini ko‘rsatadi. Qiroatdagi harakat farqi nahviy tahlilni, harfning yengil-og‘ir o‘qilishi sarfiy negizni, birlik-ko‘plik farqi esa leksik-morfologik imkoniyatlarni yoritadi. Shu sabab qiroatlarni o‘qitishda faqat qaysi imom qanday o‘qishini yodlatishdan ko‘ra, farqning til tizimidagi o‘rnini tushuntirish samaraliroqdir.

Manbalarning umumiy xulosasiga ko‘ra, bu farqlar Qur’onning asl ma’nosini buzmaydi. Aksincha, ular sahih naql doirasida tilning fonetik va grammatik imkoniyatlarini ko‘rsatadi. Shu jihatdan Yosin surasi qiroat ilmi bilan arab tilshunosligini integratsion tarzda o‘rganish uchun qulay materialdir.

XULOSA

“Yosin” surasida qayd etilgan 21 qiroat ixtilofi qiroatshunoslikning faqat tajvid masalasi emasligini ko‘rsatadi. Ular orasida fonetik, morfologik va sintaktik hodisalar mavjud bo‘lib, har bir o‘qish varianti ma’lum imom yoki roviyga bog‘langan. “Tanzil” va “al-qamar”ning raf-nasbi, “sadd/sudd”, “fa‘azzazna”dagi tashdid, “dhurriyyatahum/dhurriyyatihim” singari son farqlari, “afala ya‘qilun/ta‘qilun” kabi shaxs almashinuvi arab tili tizimining turli qatlamlarini namoyon etadi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, qiroatdagi ixtilofni to‘liq tushunish uchun fonetika, sarf va nahvni birgalikda qo‘llash zarur. Kurs ishlarida keltirilgan grammatik izohlar – mubtado-xabar, maf’ul, atf, masdar va siniq ko‘plik kabi kategoriyalar – qiroat variantining ichki til asosini ochib beradi.

Shu sabab “Yosin” surasi asosidagi qiroat tahlili talabalarda ikki ko‘nikmani bir vaqtda rivojlantirishi mumkin: sahih qiroatlarni farqlash va arab tili grammatik hodisalarini real Qur’on matni misolida aniqlash. Taqdim etilgan uch fayl aynan mana shu integratsion yondashuv uchun yetarli material beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qur’oni Karim. – Toshkent: Hilol-nashr, 2018.
2. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Qur’on ilmlari. – Toshkent: Hilol-nashr, 2019.
3. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri Hilol. 2-juz. – Toshkent: Hilol-nashr, 2013.
4. Shayx Shabbir Ahmad Usmoniy. Fath al-mulhim bi sharh Sahih al-Imam Muslim. J. 5. – Bayrut: Dar ihya at-turos al-arabiy, 2006. – B. 203–209.
5. Muhammad Taqiy Usmoniy. Ulum al-Qur’on. – Karachi: Maktaba Dar al-ulum Karachi, 1994. – B. 106, 118, 135.
6. Ibn Mujohid. Kitab as-Sab’a fi-l-qiroat.
7. An-Nasafiy. Madarik at-tanzil va haqoiq at-ta’vil. – B. 95.
8. Al-Moturidiy. Ta’vilot ahl as-sunna.

9. Jaloliddin al-Mahalliy, Jaloliddin as-Suyutiy. Tafsir al-Jalalayn. – B. 442.
10. Rahmatulloh qori Obidov. Qur’on va tafsir ilmlari. – Toshkent: Toshkent Islom universiteti, 2003.